

ANTIČKE PLOMBE IZ SOTINA (*CORNACUM*)

Mato ILKIĆ
Odjel za arheologiju Sveučilišta u Zadru

UDK 902.2 (497.5) Sotin
Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 21. XII. 2005.

*U radu su obrađene antičke olovne plombe koje su pronađene rekognosciranjem Kornakuma (Cornacum), rimskog lokaliteta 10 kilometra jugoistočno od Vukovara. Prema sadržaju, dijele se na više skupina. Službenim plombama pripadaju primjerci s carskim portretima i natpisima te oni s prikazom vojske. Vjerojatno su pripadali državnoj blagajni i kao takvi dospjeli na limes zajedno s vojničkim plaćama. I dva nalaza s vojnim natpisom pripadaju skupini službenih plombi. Na njima se spominje *cohors II Aurelia Dacorum*, postrojba koja je vjerojatno sačinjavala vojnu posadu u Kornakumu početkom 3. st., a možda čak i nešto ranije, u svakom slučaju ne prije cara Marka Aurelija. Od mnogobrojnih privatnih plombi najzanimljivije su one s ranokršćanskom simbolikom, jer pripadaju arheološkome horizontu koji je iznimno slabo poznat u kontinentalnoj Hrvatskoj. Također su vrijedne i plombe s izrazito židovskom tematikom, koje su zasad jedinstvena pojava na području Panonije.*

Ključne riječi: *antičke plombe, Sotin (Cornacum), antička arheologija.*

Uporaba plombi bila je uobičajena pojava u antičkome svijetu. U praktičnome smislu, plombiranjem se čuvala tajna i ograničavalo korištenje zapečaćenih pošiljki. Primjera radi navodim rimske vojne diplome kod kojih je dvaput upisan isti sadržaj. Točnim i istinitim tekstom držao se onaj s nutarnjih strana diptiha koji je bio zapečaćen olovnim plombama, kako to zorno svjedoči vojna diploma iz muzeja u Slavonskome Brodu.¹ Ovisno o vlasniku, pečati se dijele na tri vrste. Prvoj pripadaju carski pečati, zatim fiskalne uprave, te vojne administracije. U drugu vrstu spadaju pečati gradskih službi. Posljednji se odnose na privatne osobe i veće skupine ljudi.² Plombe trgovačkoga karaktera osobito su često primjenjivane pri obilježavanju različite robe. Tako zapečaćene pošiljke carinjene su na granicama provincija, nakon čega je roba otpečaćena i puštena u

¹ Jasenka MIŠKIV, Rimska vojnička diploma iz Slavenskog Broda, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu* (dalje *VAMZ*), XXX-XXXI, Zagreb, 1998., str. 84, 97, sl. 3–5.

² Robert TURCAN, *Nigra moneta*, Lyon, 1987., str. 15, 16.

promet.³ Iznimku čine pošiljke sa službenim pečatima, u koje spadaju carski, fiskalni i vojni, s ciljem slobodnog prolaza na granici, odnosno koji su jamčili oslobođenje od carinskoga poreza.⁴ Plombe su izrađivane od olova najčešće kružne ili ovalne osnove i redovito na plošnom, stožastom i slično oblikovanom tijelu imaju bočnu rupu za konop ili neku drugu vrstu vezice kojom su pričvršćene za određeni predmet, robu ili vrećicu s novcem. Reljefni sadržaj, tj. likovni prikaz i natpis, može biti na jednoj ili obje strane i uvijek je izrađen kalupom.

Na području Hrvatske ta vrsta arheološke građe još nije dovoljno proučena. Iz Siska potječe veći broj antičkih plombi koje su krajem 1979. bile izložene u zagrebačkom Arheološkom muzeju.⁵ Međutim, od njih 60-ak objavljena je samo jedna.⁶ S tog nalazišta poznata su još četiri primjerka koji potječu iz jedne privatne zbirke.⁷ Objavljena je i jedna plomba iz Salone.⁸

Rimske olovne plombe veoma su brojne na području Kornakuma (*Cornacum*), antičkom lokalitetu na području Sotina, koji se nalazi 10 kilometra jugoistočno od Vukovara. Tu je pronađeno oko 90 takvih nalaza, od kojih sam 30 darovao Arheološkom muzeju u Zagrebu,⁹ a 10-ak Gradskom muzeju u Vukovaru. Na žalost, od posljednjih je sačuvano samo nekoliko primjeraka, a ostali su uništeni u srpskoj najezdi na početku Domovinskog rata. S obzirom na to da je riječ o predmetima izrađenim od mekane kovine, mnogi su tijekom vremena pretrpjeli znatna oštećenja, gotovo do neprepoznatljivosti sadržaja. Ipak, njih 30-ak u dosta je dobrome stanju te čine solidnu osnovu za analizu. Riječ je o artefaktima iz vlastite zbirke (**kat. br. 1–5, 7–13, 15–30**)¹⁰ i tri primjerka koje sam darovao vukovarskom Gradskom muzeju (**kat. br. 6, 14, 31**). Dakle, ukupno sam analizirao 31 rimsku plombu.¹¹ I one se mogu razvrstati prema uobičajenim skupinama.

³ Vujadin IVANIŠEVIĆ, Rimski i bizantski pečati i medaljoni iz zbirke Narodnog muzeja u Požarevcu, *Numizmatičar*, 15, Beograd, 1992., str. 47.

⁴ Vasile CULICĂ, Plumburi comerciale din cetatea romano-bizantină de la Izvoarele, *Pontica*, XII, 1971., str. 197.

⁵ Ante RENDIĆ-MIOČEVIĆ, Rimski olovni figuralni pečati iz Siska, *VAMZ*, 12-13/1979.–80., Zagreb, 1980., str. 247, 248.

⁶ Remza KOŠČEVIĆ, Olovne pločice posebne namjene, *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu*, 17, Zagreb, 2000., str. 96, T. I, 1.

⁷ R. KOŠČEVIĆ, *Arheološka zbirka Benko Horvat*, Zagreb, 2000., kat. br. 267–270.

⁸ Ema VIŠIĆ-LJUBIĆ, *Varia*, u: *Salona Christiana*, Split, 1994., str. 286, 287.

⁹ Primjerke koje sam darovao zagrebačkom Arheološkom muzeju nisam temeljito obradio jer su trenutačno nedostupni iz objektivnih razloga.

¹⁰ Arheološka zbirka koja je u moje vlasništvu rješenjem je stavljena pod preventivnu zaštitu Ministarstva kulture Republike Hrvatske. Ona je gotovo u cijelosti spašena na početku Domovinskog rata (vidi: Mato ILKIĆ, Sotinsko arheološko blago, *Glasnik*, hrvatski politički tjednik, br. 78, Zagreb, 25. listopada 1991., str. 45).

¹¹ Ilustracije je izradio autor ovih redaka, i to uz pomoć kolege dr. sc. Siniše Bilića Dujmušića, kojemu se ovom prigodom najljepše zahvaljujem.

Službenim pečatima sigurno pripada nešto više od 10 olovnih plombi s carskim likovima.¹² Na dvije od njih s potpuno istim prikazom nalaze se portreti četvorice vladara. Okrenuti licima jedan prema drugome, postavljeni su u paru u dva reda. S obzirom na to da su im glave dosta krupne i bez individualnih crta, vjerojatno je riječ o carevima prve tetrarhije (**kat. br. 3, 4**). Na žalost, prikazi na njima dosta su izlizani. Ipak, od detalja se daje zamijetiti završna vezica, vjerojatno od lovorova vijenca s glava. Primjerci s identičnim prikazom pronađeni su u Viminaciju¹³ i Karnuntumu.¹⁴ Zajedničko je obilježje svih tih plombi s prikazom tetrarha i u dosta masivnom korpusu, koji je gotovo u obliku polovice kugle.

Druga vrsta sotinskih plombi predstavljena je primjerkom s prikazom cara u profilu okrenutog udesno. Na nešto krupnijoj glavi je vjerojatno biserni dijadem od kojeg je vidljiva vezica završne vrpce (**kat. br. 7**). Prema prikazima s novca takvo je stilsko obilježje karakteristično za nekoliko posljednjih godina vladavine Konstantina Velikog i početak razdoblja samostalne vladavine njegovih sinova, što bi u tome slučaju upućivalo na Konstansa.¹⁵

Na jednoj sličnoj, ali znatno bolje očuvanoj plombi iz Sotina prikazan je u dubljem reljefu portret golobradoga cara u draperiji. Okrenut je udesno. Na glavi ima dijademu od bisera u dva reda. Uz kružni rub tekao je natpis od kojega je sačuvan samo dio, i to [...]TAN-TIV[...]G (**kat. br. 5**). Mislim da je ovdje sigurno riječ o Konstanciju II. Na to upućuje prikaz koji je po stilu vrlo sličan novcu iz približno posljednjega desetljeća njegove vladavine. Također, u prilog tomu išao bi i natpis koji se može restituirati: [D(ominus) N(oster) CONS]TAN-TIV[S P(ius) F(elix) AV]G(ustus). Tome primjerku veoma je slična još jedna plomba iz Sotina (**kat. br. 6**).¹⁶ Kod nje je prikaz isti, s tom razlikom što je završna vezica bisernog dijadema nešto duža, a portret izveden u nešto plićem reljefu. I tekstualni sadržaj je morao biti isti, iako je od njega vidljiv samo dio početka natpisa: [D N] CO[NSTAN-TIVS P F AVG]. Obje plombe vjerojatno datiraju ili iz razdoblja neposredno nakon Konstansove smrti, kada je njegov dio Rimskog Carstva pripojen još jedinom preživjelom bratu, a prije nego što je Konstancije

¹² Unutar skupine koju sam darovao Arheološkom muzeju u Zagrebu ima nekoliko plombi s prikazima i natpisima careva uglavnom iz kasnoantičkog razdoblja. Primjerci s prikazom Viktorije također pripadaju službenim pečatima.

¹³ V. IVANIŠEVIĆ, Rimski i vizantijski pečati i medaljoni iz zbirke Narodnog muzeja u Požarevcu, *Numizmatičar*, 15, Beograd, 1992., str. 50, T. I, 12, 13. Autor s istim tetrarsima povezuje još i viminacijsku plombu na T. I, 14. Međutim, donji lijevi portret znatno je nježnije oblikovan. Mislim da taj primjerak prikazuje vladare iz nešto kasnijega razdoblja.

¹⁴ Günter DEMBSKI, Römische Bleisiegel aus Österreich, *Römisches Österreich*, 3, 1975., Tafel 8, 9–11; Heinz WINTER, Neue römische Bleibullen aus Ostösterreich (II), *Mitteilungen der Österreichischen Numismatischen Gesellschaft* (dalje *MÖNG*), 36, Wien, 1996., str. 39, 40, 45, 46.

¹⁵ Nakon smrti Konstantina Velikoga njegovi su sinovi razdijelili Rimsko Carstvo na tri dijela. Konstantin Drugi dobio je vlast nad zapadnim provincijama, Konstancije Drugi nad istočnim, a Konstans je vladao središnjim dijelom antičke velesile, koje upravo obuhvaća i Kornakum kao nalazište ove plombe.

¹⁶ Plombu sam našao na dunavskoj obali Vrućak. Darovao sam ju vukovarskom Gradskom muzeju.

Gal proglašen cesarom, ili pak nakon njega, kada je Konstancije Drugi samostalno vladao, sve dok mu cesarom nije postao Julijan Drugi.

Znatno rjeđoj vrsti pripada plomba s portretom u poluprofilu. U dubokom reljefu prikazano je golobrado lice s nagibom udesno. Ispod pramenova kose, s lijeve strane vrata nazire se završna vrpca bisernog dijadema. Gornji dio plombe nedostaje (**kat. br. 8**). Riječ je o veoma zahtjevnoj izvedbi čija je vrsna vještina ponovljena na solidima, i to za vladavine Konstancija II. Prema tome, i taj se primjerak vjerojatno odnosi na istoga cara.

Na tri potpuno identične plombe nalazi se u ovalnom polju prikaz bista dvaju vladara u draperiji okrenutih licima jedan prema drugome. Iznad njih je kratica DD NN, tj. *Dominorum nostrorum* (**kat. br. 9–11**). Prvi, lijevi ima dijadem i sigurno prikazuje Konstancija II. Za drugi, gologlavi prikaz, dvojbena je jedino to što se ne može pouzdano utvrditi na kojega se od dvojice cezara odnosi. U obzir dolaze samo Konstancije Gal i Julijan II. U svakom slučaju, te se plombe mogu datirati u razdoblje od 15. ožujka 351. pa do zime 354. kada je cesarom bio Konstancije Gal,¹⁷ ili pak od 6. studenog 355. pa do ljeta 361., odnosno do smrti Konstancija II., kada je cesarom bio Julijan II.¹⁸ Za sotinske plombe iz razdoblja Konstantina Velikoga i njegovih sinova nema bliskih analogija.

Posljednja plomba u nizu s carskim portretima, na žalost dosta loše očuvana, donosi likove trojice suvladara. Središnji je veći i prikazan je frontalno. Prema njemu su okrenuti bočni. Svi su u draperiji i na glavi imaju biserne dijademe. Poviše njih je natpis D[DD NNN]. Cijeli je prikaz obrubljen kružnim točkastim nizom (**kat. br. 12**). Postoji više vladarskih kombinacija koje bi se mogle odnositi na tu sotinsku plombu. No, izbor se ipak može suziti. Čini mi se da prva mogućnost, tj. zajednička vladavina Valentinijana I. i Valensa, kojoj se priključio i Gracijan, nije realna jer veličinom u kompoziciji dominira samo jedan, i to središnji lik. Time je jasno naznačeno da se bočne, manje glave odnose na suvladare koji su znatno mlađi pa prema tome i nešto manje važni. U obzir ne dolazi niti zajednička vladavina Teodozija I. i njegovih sinova jer 393. Kornakum vjerojatno više nije postojao, barem u vojnom smislu. Naime, za utvrđivanje vremena njegove propasti od neprocjenjivoga su značenja upravo statistički podatci koje sam dobio analizom numizmatičke građe. Posljednji novac s legendom SALVS REIPUBLICAE, koji je kovan između 388. i 393., određuje vrijeme nakon kojega je gotovo prestao život u Kornakumu. S obzirom na to da do sada nije pronađen Honorijev novac, to se vjerojatno dogodilo 392. Prvi sljedeći sotinski numizmatički nalaz potječe tek iz razdoblja Justinijana I. Kako je antički život nezamisliv bez novčanoga gospodarstva, može se s velikom sigurnošću pretpostaviti da je ta istaknuta pozicija na limesu bila napuštena. Vojska iz Kornakuma prebačena je na Rajnu. Tu je spominje *Notitia dignitatum*.¹⁹ Andreas Alföldy

¹⁷ John P. C. KENT, *The Roman Imperial Coinage* (dalje *RIC*), vol. VIII, London, 1981., str. 13.

¹⁸ J. P. C. KENT, *RIC*, vol. VIII, London, 1981., str. 14–16.

¹⁹ *Notitia dignitatum occidentis* (dalje *Not. dign. occ.*), VII, str. 102.

pretpostavlja da se to dogodilo tek između 395. i 398.²⁰ Ipak, sotinska numizmatička građa govori o tome da je vojska krenula na dalek put bez povratka znatno ranije. To je svakako moralo biti prije ljeta 392., kada je na zapadu vlast preuzeo Eugenije, a ne nakon njega, kako je predložio mađarski znanstvenik. Prema tome, plomba je vjerojatno iz razdoblja između 375. i 392., kada se izmijenjalo više kombinacija od trojice suvladara. Jednu su činili Valens, Gracijan i Valentinijan II. Nakon Valensove smrti carska je titula povjerena i Teodoziju I. Ostaje kao mogućnost još samo razdoblje zajedničke vladavine Valentinijana II., Teodozija I. i Arkadija. No, teško je reći na koju se od tih carskih skupina odnosi sotinska plomba. Veoma joj je sličan jedan primjerak iz Siska koji se čuva u zagrebačkom Arheološkom muzeju.²¹

Službenim pečatima pripadaju i plombe s prikazima vojske. Naime, nema dvojbe oko toga da je uporaba takvih motiva rezervirana isključivo za državni aparat. Na njima je istaknut temeljni ustroj Rimskoga Carstva iz kasnoantičkoga razdoblja. To su vladar, vojska i kršćanstvo. Što je antička velesila bila ugroženija, to su snažnije isticane te tri njezine osnovne poluge. To se najbolje zrcali na novcu, koji očito nije bio samo platežno sredstvo. U političko-promidžbenu svrhu koristile su se i plombe. Na jednoj od njih pravilno su postrojena četiri vojnika u ovalnome polju. Svaki drži desnom rukom uspravno koplje, a lijevom se oslanja na štit (**kat. br. 13**). Takva kompozicija mogla bi prikazivati i četvoricu suvladara, što bi upućivalo na razdoblje potkraj 3. st. ili nešto kasnije. Naime, u vrijeme vladavine Konstantina Velikoga i njegovih sinova bio je u prometu mnogobrojan sitni bakreni novac s legendom GLORIA EXERCITVS²² na kojemu su prikazana dva vojnika između kojih su dva ili jedan bojni znak. Prikazani su u istom statičnom stavu kao i oni s plombe iz Sotina. Takvim su promidžbenim porukama carevi vjerojatno htjeli pridobiti naklonost vojske.

Druga plomba²³ znatno je složenijega i zanimljivijeg sadržaja; ona gotovo prepričava nekakav važni vojni događaj. U desnom dijelu polja dominira vojnik koji je u pokretu i s kopljem u ruci. Iza njega je arhitektura koju tvore dvije uske i visoke kule s krovovima na dvije vode. U gornjem dijelu spojene su zidom. Možda je riječ o gradskim vratima. Pri vrhu lijeve polovice reljefnoga polja također je vojna tematika. Tu je znatno sitnije prikazan vojnik, okrenut ulijevo i u snažnom iskoraku. Prikazan je u borbenom položaju, i to, izgleda, u trenutku dok obara neprijatelja. Približno u središtu polja oveći

²⁰ Andreas ALFÖLDY, *Der Untergang der Römerherrschaft in Pannonien*, Berlin – Leipzig, 1926., str. 77.

²¹ R. KOŠČEVIĆ, Olovne pločice posebne namjene, str. 95, sl. 1.

²² Seth William STEVENSON, *A Dictionary of Roman Coins: Republican and Imperial*, London, 1982., str. 421.

²³ Taj artefakt od olova s figuralnim prikazom nema vidljivu rupu s bočne strane, kao što je to uobičajeno za plombe. Poledina je vrlo gruba. Ipak, vjerojatno je riječ o plombi, kojoj po kovini i veličini potpuno odgovara. Pronašao sam ga na dunavskoj obali Vručak, ispod središnjeg dijela Sotina. Darovao sam ga s nizom drugih prapovijesnih, antičkih i srednjovjekovnih predmeta vukovarskom Gradskom muzeju, i to prije Domovinskoga rata.

je Isusov monogram, ispod kojega je prednji dio broda na uzburkanoj vodi (**kat. br. 14**). Na plombama iz istočnih i zapadnih provincija nema niti približno sličnih sadržaja.

Čini mi se da ta plomba vrsne izvedbe i s tako složenom kompozicijom nije nastala kao rezultat puke, proizvoljne mašte. Na tako «bezvrijednom» i malom predmetu, promjera svega 20-ak mm, sažeta je osnovna poruka. Autor je očito htio prikazati vojnu pobjedu u kojoj je uspješno odbijana opsada nekoga grada smještenog vjerojatno uz rijeku. Taj se prikaz može povezati s jednim povijesnim događajem! Car Konstancije II. sukobio se 351. s uzurpatorom Magnencijem, i to nedaleko od Kornakuma, odnosno kod Murse i Cibala. Riječ je o sukobu različitih ideologija. Magnencije kao pristaša stare religije, upao je iz Galije i provalio u Panoniju.²⁴ Legitimni vladar Rimskoga Carstva Konstancije II., inače kršćanin, bio je tada zauzet ratovima s Perzijancima. Radi ostvarivanja premoći u Iliriku u tim teškim vremenima, obojica su se služila različitim političkim sredstvima. Poganin Magnencije svoju je dvoličnost pokazao kovanjem novca s velikim Isusovim monogramom, i to radi tobožnje naklonosti prema običnome puku. Konstancije II. pak tolerirao je zapovjednika pješništva Vetraniona, koji je u Mursi, a potom i u Sirmiju, uz pristanak vojske došao kratko na vlast,²⁵ kako bi taj iskusni časnik vojske Ilirika usporio napredovanje galskoga uzurpatora. Magnencije je isprva bezuspješno opsjedao Cibale, a zatim je krenuo i na Mursu, grad na Dravi, ispred čijih se zidina 28. rujna 351. odigrala stravična bitka u kojoj je poginulo, računajući obje strane u sukobu, oko 54.000 vojnika.²⁶ Zahvaljujući uglavnom strijelcima na konjima i osobito oklopljenim konjaničkim postrojbama, koje su bile ustrojene po uzoru na perzijske katafrakte, Konstancije II. izvojevao je pobjedu.²⁷ Prenoseći engleskoga povjesničara E. Gibbona, Danica Pinterović ističe: «Tek kad su u boju nastupili orijentalni strijelci, prestrašeni su i očajni Gali i Germani bili prisiljeni da se bace u valove Drave. Kad je Magnencije uvidio da je njegova stvar izgubljena, skinu sa sebe carski ornat i umakne na hitrom bijegu s obala Drave do podnožja Julijskih Alpa».²⁸ U tijeku bitke Konstancije II. boravio je u crkvi izvan zidina Murse, gdje ga je episkop Valens pridobio za arijanstvo.²⁹ Prije sukoba car je imao predosjećaj da će protivnika pobijediti u znaku križa. Legenda na novcu HOC SIGNO VICTOR ERIS iz toga razdoblja³⁰ upravo se odnosi na tu viziju.

²⁴ Georgije ORLOV, Novac s natpisom «Hoc signo victor eris», *Starinar*, XVIII/1967., Beograd, 1968., str. 213.

²⁵ Hrvoje GRAČANIN, Bitka kod Murse 351. i njezin odjek, *Scrinia Slavonica*, 3, Slavonski Brod, 2003., str. 10, 11.

²⁶ Josip BRUNŠMID, Colonia Aelia Mursa, *Vjesnik Hrvatskog arheološkog društva* (dalje *VHAD*), IV, 1899./1900., Zagreb, 1900., str. 25; H. GRAČANIN, Bitka kod Murse 351. i njezin odjek, *Scrinia Slavonica*, 3, Slavonski Brod, 2003., str. 16, 17.

²⁷ H. GRAČANIN, Bitka kod Murse 351. i njezin odjek, *Scrinia Slavonica*, 3, Slavonski Brod, 2003., str. 13–17.

²⁸ Danica PINTEROVIĆ, *Mursa i njeno područje u antičko doba*, Osijek, 1974., str. 93.

²⁹ Miroslava MIRKOVIĆ, Sirmium – Its History from the I Century A. D. to 582 A. D., *Sirmium*, I, Beograd, 1971., str. 38.

³⁰ Bartol ZMAJIĆ, Protucar Vetranije i njegovi novci, *Numizmatičke vijesti*, 20, Zagreb, 1963., str. 29; G. ORLOV, Novac s natpisom «Hoc signo victor eris», *Starinar*, XVIII/1967., Beograd, 1968., str. 213–215, T. I–II; S. W. STEVENSON, *A Dictionary of Roman Coins...*, str. 464, 465.

No, taj se slogan izvorno odnosi na događaj iz 312., kada je, prema Laktanciju (*De mortibus persecutorum*, 44, 5),³¹ Konstantin Veliki usnuo da će Maksencija pobijediti u bitki kod Milvijskoga mosta uz pomoć nebeskog Božjeg znaka.

Prikaz na plombi ne bi se smio odnositi na raniji vojni događaj iz 312., kad je Konstantin Veliki pobijedio Maksencija, ali se ne bi smio povezivati niti s bitkom kod Cibala, kada je on 314. pobijedio Licinija I., budući da se u to vrijeme kristogram još ne koristi tako razvidno u službene svrhe. Doduše, Isusov monogram prvi se put javlja na rijetkom krupnom srebrnom novcu iz 315., i to iskovanom u Ticinumu (Pavija).³² Kasnije, za života Konstantina Velikoga, taj se kršćanski simbol pojavljuje na monetama sporadično, uglavnom u podređenu položaju, upotrijebljen kao oznaka izdanja.³³ On je prikazan i na jednoj plombi³⁴ koja se prema prikazu cara s kacigom na glavi i analognih likova na kovanicama može datirati u razdoblje između 318. i 319.³⁵ Međutim, odmah nakon smrti Konstantina Velikog kristogram je postao središnji kršćanski simbol koji se razvidno javlja na gotovo svim vrstama kovanica.³⁶

Plomba iz Sotina vjerojatno je također nastala kao svojevršno političko-promidžbeno sredstvo kojim se htjela istaknuti vojna pobjeda, i to militantnoga kršćanskog vladara.

Prema svemu sudeći, dade se zaključiti da se prikaz na plombi odnosi na bitku kod Murse iz 351. g.: središnji vojnik, uz kojega je Isusov monogram, pripada pobjedonosnom legitimnom caru; oboreni neprijatelj prikazuje poraženog magnencijevca; brod je na Dravi, a arhitektura prikazuje Mursu. Iako sveden na nekoliko stiliziranih detalja, vjerojatno je riječ o najstarijem prikazu toga panonskoga grada. No, glavna ideološka poruka unutar ikonografije na plombi nalazi se u prikazu kristograma kojim se zapravo želi istaknuti pobjeda kršćanstva nad poganstvom.

Za razliku od privatnih plombi, koje su mogle potjecati iz veoma udaljenih krajeva i to zbog toga što su trgovačkog karaktera, službene plombe, kao što je i ova, treba vezati uz znatno uže područje koje je određeno administrativnim granicama. U tom slučaju dolazi u obzir samo prostor iliričke dijeceze. Pitanje je samo u kojoj od njezinih središta. Čini se da to ne bi smjela biti Siscija jer su taj glavni grad Panonije Savije u kolovozu 350. osvojili i opljačkali magnencijevci.³⁷ Prema tome, plomba je vjerojatno nastala na području Panonije Sekunde, odnosno u njezinu glavnom gradu Sirmiju, u kojem su, kao

³¹ LACTANTIUS, *O smrtima progonitelja / Lucije Cecilije Firmijan Laktancije*; proslav, predgovor, bilješke i kazalo Nenad Cambi; prijevod Nenad Cambi i Bratislav Lučin, Split, 2005., str. 109.

³² Katalin BIRÓ-SEY, Kršćanski simboli na kovanicama kasnog razdoblja Carstva, *Zbornik radova 2. međunarodnog numizmatičkog kongresa u Hrvatskoj*, Opatija, 1998., str. 2.

³³ Patrick M. BRUUN, *RIC*, vol. VII, London, 1966., str. 62.

³⁴ Ivana OŽANIĆ – Ivan RADMAN-LIVAJA – Ante RENDIĆ MIOČEVIĆ, u: *Na tragovima vremena*, Zagreb, 2003., str. 21, sl. 8, kat. br. 166.

³⁵ Riječ je o brončanome novcu serije s legendom na reversu VICTORIAE LAETAE PRINC PERP.

³⁶ Kršćanska simbolika se ne javlja iznimno samo u razdoblju vladavine Julijana II., koji je pokušao obnoviti poganstvo.

³⁷ H. GRAČANIN, Bitka kod Murse 351. i njezin odjek, str. 13.

povremenoj kovnici novca, morali postojati svi uvjeti za izradu vrsnih pečata. Možda je nastala u razdoblju neposredno nakon pobjede, kada je Konstancija II. u njemu boravio dva mjeseca.³⁸

Nameće se pitanje: otkuda tako velik broj službenih pečata, i to baš u Kornakumu te kojega su oni karaktera? To što se na većini njih nalaze vladarski portreti i natpisi, ne znači ujedno da je riječ o isključivo carskim pečatima. Oni pripadaju državnoj blagajni. Izravno ili posredno Kornakum je u građanskome ratu morao pretrpjeti štete. Nakon prestanka ratnih operacija trebalo je nadoknaditi izgubljeno. Očito je najvažnije bilo konsolidirati vojsku. To se moglo postići samo dobrim i redovitim plaćama. Poznato je da su one pristizale u vrećicama čiji je sadržaj za svaki slučaj morao biti zapečaćen.³⁹ Velik broj službenih plombi, kao i golema količina istovremenog novca, navodi na pretpostavku da je ta pojava međusobno povezana sa zapečaćenim vojničkim plaćama.⁴⁰ U Kornakumu toga doba mogli su ih primiti samo pripadnici elitne postrojbe *Cuneus equitum scutariorum*⁴¹ i *Equites Dalmatae*,⁴² konjanici koji su vjerojatno sudjelovali u borbama, i to na strani legitimnog cara Konstancija II.

Iznimno vrijednim nalazima, osobito za poznavanje vojne posade Kornakuma iz razdoblja potkraj 2. i početka 3. st., pripadaju dvije plombe iz Sotina na kojima je natpis COH II AVR D. Iako je jedna od njih polovična, oblikom i veličinom vrlo su slične. Na dosta krupnom tijelu imaju ovalno natpisno polje te isti sadržaj, ali izveden različitim matricama. Na gotovo cjelovito sačuvanoj plombi nalazi se tekst: COH I[I]/AVR D (**kat. br. 1**). Kod polovičnog primjerka natpis je nešto drugačije prelomljen: [CO]H II A/[V]R D (**kat. br. 2**). Naziv te auxilijarne postrojbe započinje s COH, što je uobičajena kratica za *coh(ors)*. Slijedi brojka II, tj. *secunda*, kako je to vidljivo na polovičnoj plombi. Kratica AVR odnosi se na ime cara koji ju je osnovao pa tu pokraćenu riječ treba čitati *Aur(elia)*. Imenovanje kohorte završava samo slovom D, što otežava tumačenje te kratice. Međutim nekolicina epigrafske građe razrješava taj problem.

Na jednom žrtveniku posvećenom Herkulu, navodno podrijetlom iz Dalja (*Teutoburgium*), prema prvoj objavi, i to u *CIL*-u, spominje se unutar natpisa jedan tribun *coh(ortis) II Aug(ustae) Dac(orum) p(iae) f(idelis) (milliariae) eqq(uitum)*.⁴³ Međutim, J. E. Bogaers je u međuvremenu revidirao natpis te je utvrdio da u nazivu kohorte, umjesto kratice AVG, zapravo piše AVR. Prema njemu, žrtvenik je podigao *T. Fl(avius)*

³⁸ M. MIRKOVIĆ, *Sirmium – Its History...*, str. 39.

³⁹ G. DEMBSKI, *Zu den Bleiplomben des 1983 publizierten Münzhortes von Carnuntum aus der Zeit Valentinianus I.*, *MÖNG*, 34, 1994., str. 38–40; Peter KOS, *Leksikon antičke numizmatike*, Zagreb, 1998., str. 115.

⁴⁰ M. ILKIĆ, *Cornacum. Sotinski prostor i njegovo mjesto u organizaciji južnog dijela provincije Panonije*, doktorska disertacija, Sveučilište u Zadru, Zadar, 2003., str. 127–130.

⁴¹ *Not. dig. occ.*, XXXII, str. 22.

⁴² *Not. dig. occ.*, XXXII, str. 31.

⁴³ *Corpus Inscriptionum Latinarum* (dalje *CIL*), III, 10255.

Magianus, prae(fectus) coh(ortis) I Hispan(orum) eqq(uitum), trib(unus) coh(ortis) II Aur(eliae) Dac(orum) p(iae) f(idelis) (milliariae) eqq(uitum). On još sumnja i u ispravnost podatka o mjesto pronalaska žrtvenika te negira postojanje *cohors II Augusta Dacorum*.⁴⁴ I zaista bilo bi vrlo neobično da neka kohorta Dačana u svome nazivu ima i titulu *Augusta*, s obzirom na to da je taj narod pokoren tek za Trajana. Da je ona kojim slučajem osnovana ranije, svakako bi njezini časno otpušteni pripadnici morali biti nagrađeni rimskim građanskim pravom. Ali ju vojne diplome, kao ni druga epigrafska građa, ne spominju. To dodatno potvrđuje da je natpis vjerojatno ispravno revidiran. Suprotno tomu, J. Spaul misli da se u njemu spominje *cohors II Aurelia Dardanorum*, te predlaže čitanje TRIB COH II AVR D ANT P F ∞ EQQ.⁴⁵ No, to je pogriješno. Iako je žrtvenik nestao u srpskoj najezdi koncem 1991., sačuvana je njegova fotografija na kojoj se unutar imena kohorte jasno vidi pokraćena riječ DAC. Posve sigurno nju treba vezati uz naziv *Dac(orum)*. Zanimljiva je i zabilješka Antuna Dorna, koji misli da žrtvenik potječe baš iz Sotina.⁴⁶

Na tome lokalitetu pronađeno je mnoštvo opeke i tegule s pečatom C II AVR D ANT.⁴⁷ Završni počasni naziv *Ant(oniniana)* vremenski ih smješta u razdoblje Karakale ili možda Elagabala. Znanstvenici su i njih različito interpretirali. Dva takva necjelovita primjerka prvi spominje Josip Brunšmid, prema kojemu se pečati odnose na *cohors (prima) Aur(elia) D(ardanorum) Ant(oniniana)* ili možda drugu kohortu istoga imena.⁴⁸ Nasuprot njemu, neki mađarski istraživači povezali su ih s *cohors II Aurelia Dacorum*.⁴⁹ Međutim, mnogi su prihvatili Brunšmidovo tumačenje, odbacivši samo pretpostavku da se pečati odnose na Drugu Aurelijevu kohortu Dardanaca.⁵⁰ Za tu augziliarnu postrojbu

⁴⁴ Julianus Egidius BOGAERS, *Auxiliaria*, in: J. Fitz (Hrsg.), *Limes. Akten des XI. Internationalen Limeskongresses*, Budapest, 1977, str. 610, 611.

⁴⁵ John SPAUL, *Cohors²: The Evidence and a Short History of the Auxiliary Infantry Units of the Imperial Roman Army*, BAR International Series, 841, Oxford, 2000., str. 348.

⁴⁶ Prema podatcima iz arhivske građe vukovarskog Gradskog muzeja, žrtvenik od vapnenca visok je 102 cm. Dugo godina nalazio se ispred kapelice dvorca Eltz, odakle je 1951. premješten u muzej. Vjerojatno je pronađen negdje na području bivšeg vukovarskog feuda. To isključuje Dalj, a uključuje Sotin.

⁴⁷ Antičke opeke i krovne crjepove s pečatima iz Sotina pripremio sam za objavu. Članak će biti publiciran u sljedećem broju *Vjesnika Arheološkog muzeja u Zagrebu*.

⁴⁸ J. BRUNŠMID, *Arheološke bilješke iz Dalmacije i Panonije, VHAD*, 5/1901., str. 143–145.

⁴⁹ Aladár RADNÓTI – László BARKÓCZI, *The Distribution of Troops in Pannonia Inferior during the 2nd Century A. D.* *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* (dalje *ActaAHung*), 1/3-4, Budapest, 1951., str. 214; Barnabás LŐRINCZ, *Zu den Kaiserbeinamen der römischen Truppen im 3. Jahrhundert*, *ActaAHung*, 37, Budapest, 1985., str. 182; B. LŐRINCZ, *Die römischen Hilfstruppen in Pannonien während der Prinzipatszeit*, Wien, 2001., str. 246.

⁵⁰ Jenő FITZ, *A Military History of Pannonia from the Marcomann Wars to the Death of Alexander Severus (180–235)*, *ActaAHung*, 14, 1962., str. 95; Josip KLEMENC, *Der pannonische Limes in Jugoslawien*, *Acta et Dissertationes Archaeologicae*, III, Zagreb, 1963., str. 63; Mirko BULAT, *Stanje istraživanja antičkih naselja u Slavoniji, Materijali*, XIII, Varaždin, 1975., str. 80; John W. EADIE, *The Development of the Pannonian Frontier South of the Drava*, in: J. Fitz (Hrsg.), *Limes. Akten des XI. Internationalen Limeskongresses*, Budapest, 1977., str. 209–222; Vesna ŠARANOVIĆ-SVETEK, *Ciglarstvo kao značajna privredna grana na području jugoslavenskog dela provincije Donje Panonije*, *Rad vojvodanskih muzeja*, 32, 1990., str. 62.

opredjelila se Mirjana Sanader.⁵¹ Također, i ja sam isprva mislio da je građevinski materijal s takvim pečatom proizvod *c(ohors) II Aur(elia) D(ardanorum) Ant(oniniana)*.⁵² Ipak, zahvaljujući podatcima iz revidiranog natpisa sa žrtvenika, proizlazi da se sotinske vojne plombe s natpisom COH II AVR D, ali i građevinski materijal označen pečatom C II AVR D ANT, odnose na *cohors II Aurelia Dacorum*, vojnu formaciju koju je osnovao Marko Aurelije.⁵³ Poznata je i s koštane tesere iz Ptuja (*Poetovio*), na kojoj se spominje *Iustus, optio cohortis II Aur(eliae) Dacorum*.⁵⁴ No, to nije sve. Na popisu je augzilizarnih postrojbi Donje Panonije u vojnoj diplomi iz 193.⁵⁵ Vjerojatno se spominje i u diplomi iz 192.⁵⁶ Pretpostavlja se da je formirana između 170. i 180.⁵⁷ No, ona je svakako bila osnovana nešto ranije. S obzirom na to da su njezini časno otpušteni pripadnici stekli rimsko građansko pravo nakon uobičajenih 25 godina službe, *cohors II Aurelia Dacorum* je morala biti unovačena najkasnije 168., a vjerojatno i koju godinu ranije, da bi njeni vojnici mogli biti otpušteni 192. odnosno 193. godine.

Rimske vojne plombe vrlo su rijetke. Prema objavljenoj građi one se uglavnom vezuju uz legije. Njih tri, pronađene u *canabae Aeliae*, spominju K(astrum) LEG(ionis) XI (Claudiae).⁵⁸ Čini se da je ona ostavila svoje plombe i dok je još bila u Dalmaciji. Iz Garduna (*Tilurium*) potječe olovni predmet s kraticom LEG XI. Opisan je kao tesera,⁵⁹ ali će prije biti da je riječ o plombi. Poznati su i primjerci s natpisom LEG(io) VII CL(audiae), otkriveni u Viminaciju (Kostolac), sjedištu te vojne formacije.⁶⁰ Veoma su važni podatci o mjestu pronalaska vojnih plombi jer govore da se one vezuju samo uz

⁵¹ Mirjana SANADER, The Ripa Pannonica in Croatia, in: *The Roman Army in Pannonia*, ed. Zsolt Visy, Pécs, 2003., str. 142.

⁵² M. ILKIĆ, *Cornacum – sotinski prostor...*, str. 46–50, 116.

⁵³ B. LŐRINCZ, *Die römischen Hilfstruppen in Pannonien während der Prinzipatszeit*, Wien, 2001., str. 34.

⁵⁴ *CIL*, III, 15184¹⁶.

⁵⁵ Barbara PFERDEHIRT, Ein neues Militärdiplom für Pannonia Inferior vom 11. 8. 193 n. Chr., *Archäologisches Korrespondenzblatt* 32, Mainz, 2002., str. 247–260.

⁵⁶ David MACDONALD – Andreas PANGERL, A New Diploma of Pannonia Inferior from 192 A.D. *Archäologisches Korrespondenzblatt* 33, Heft 2, Mainz, 2003., 259–271. Ta diploma donosi popis augzilizarnih postrojbi provincije Donje Panonije, i to 5 konjaničkih i 17 pješačkih postrojbi. Isto brojčano stanje donosi i spomenuta diploma iz 193. Kohorta s dačkim imenom je u oba dokumenta navedena na drugom mjestu unutar popisa kohorti, te oni posve vjerojatno spominju Drugu Aurelijevu kohortu Dačana. Ispred njezina imena na vojnoj diplomi iz 192. vjerojatno je, umjesto brojke II (*secunda*), pogriješno upisan broj III (*tertia*). Autori ipak misle da je *cohors III Aurelia Dacorum* uistinu postojala. Također, sumnjaju u naziv kohorte s diplome iz 193. pretpostavljajući da se ona odnosi na *cohors II Augustu Dacorum pia fidelis milliaria equitata*.

⁵⁷ B. LŐRINCZ, *Die römischen Hilfstruppen...*, str. 34.

⁵⁸ V. CULICĂ, Plombs de la Legion XI Claudia trouves dans le so de la Dobroudgea, *Studii și cercetări de numismatică* V, Bucuresti, 1971., 196, 197, Fig. 1, a, b, Fig. 2, 3, a, b.

⁵⁹ Frane BULIĆ, *Iscrizioni, Bulletino di archeologia e storia dalmata* XVI, Split, 1893., str. 169.

⁶⁰ V. IVANIŠEVIĆ, Rimski i vizantijski pečati i medaljoni iz zbirke Narodnog muzeja u Požarevcu, *Numizmatičar*, 15, Beograd, 1992., str. 48, T. I, 15.

matične kastrume. Plombe iz Sotina s natpisom COH(ors) II AVR(elia) D(acorum) trebale bi biti nešto starije od spomenutih opeka i crjepova s pečatima, jer ne sadrže dodatak *Antoniniana*.⁶¹

Bilo kako bilo, spomenuta vojna diploma iz 193., a vjerojatno i ona iz 192., potvrđuju da je Druga Aurelijeva kohorta Dačana bila u Panoniji Inferior. Zahvaljujući žrtveniku posvećenom Herkulu, njezin cjeloviti naziv je *cohors II Aurelia Dacorum milliaria equitata pia fidelis*. Prema sotinskim plombama s kriticom COH II AVR D bila je stacionirana u Kornakumu, i to vjerojatno nedugo nakon što je osnovana. U svakom slučaju tu je nedvojbeno sudjelovala u prvoj značajnijoj urbanističkoj fazi, i to negdje u razdoblju između 211. i 222., o čemu svjedoče mnogobrojne opeke i tegule s njezinim pečatom C II AVR D ANT. Vjerojatno je riječ o izgradnji augzilizarnog kastruma.

Nešto više od polovice antičkih plombi iz Sotina nose sadržaje koji su gradskog ili privatnog karaktera. Iako su veličinom i oblikom slični službenim pečatima, često imaju prikaz, odnosno natpis na objema stranama. Takvoj vrsti pripada plomba s prikazom Jupitera okrenutog ulijevo i s munjom u ruci. Na drugoj je strani možda Apolon sa strijelom, okrenut udesno (**kat. br. 19**). Na jednoj plombi prikazan je ljudski lik koji sjedi okrenut ulijevo. S obzirom na to da ima žezlo u ruci, vjerojatno je riječ o nekakvu božanstvu (**kat. br. 21**). Na jednom dosta izlizanom nalazu vidljiv je nagi muški lik, vjerojatno također neko božanstvo (**kat. br. 31**). Lijepom primjerku sitne umjetnosti pripada plomba s vjerojatno ženskom figurom u poluprofilu okrenuta udesno i u bogato prikazanoj odjeći. U rukama drži neki kvadratni predmet. Vidljiva su i slova: E-N (**kat. br. 20**).

Privatnog karaktera su vjerojatno i plombe na kojima su dvije biste okrenute licima jedna prema drugoj (**kat. br. 23, 24**), ali i primjerak s tri biste (**kat. br. 30**). Na licu jedne plombe je muška bista okrenuta udesno obrubljena plastičnom kružnicom. S lijeve strane unutar polja su grčka slova: YII. Na naličju je ptica, tijelom okrenuta ulijevo, a glavom prema nazad i s vijencem u kljunu (**kat. br. 25**). Isti ikonografski prikaz ptice ima i jedan primjerak koji se čuva u Mađarskoj, međutim s potpuno drugačijim aversom.⁶²

Kod pojedinih primjeraka dominiraju prikazi životinja, kao što su možda lav (**kat. br. 22**) i koza (**kat. br. 26**). Ta domaća životinja nalazi se i na jednoj plombi iz Trijera.⁶³ Čini se da je riječ o prikazu mužnje, kakav se nalazi i na jednoj gemi s prstena iz Intercise.⁶⁴

⁶¹ U prvoj polovici 3. st. mnoge postrojbe dobile su počasne nazive, što redovito olakšava datiranje. Tako se, osim *Antoniniana*, javljaju i dodatci *Severiana*, *Gordiana* i sl., ovisno o vremenu cara za kojega su te vojne formacije djelovale.

⁶² Endre TÓTH, Bleibullen im Ungarischen Nationalmuseum, *Instrumenta inscripta Latina*, Pecs, 1991., str. 153, kat. br. 253.

⁶³ Wolfgang BINSFELD, Galatische Ware in Trier, *Funde und Ausgrabungen im Bezirk Trier*, 20, Trier, 1988., str. 13, Abb. 1, 2.

⁶⁴ Eszter B. VÁGÓ – István BÓNA, *Die Gräberfelder von Intercisa*, Budapest, 1976., str. 77, Taf. XVIII, 3.

Zastupljene su i plombe s grčkim natpisima (**kat. br. 27**) te one s monogramom (**kat. br. 28**). Plombe s latinskim ili grčkim natpisima vjerojatno pripadaju privatnim osobama ili skupinama. Takva su karaktera i dva objavljena nalaza iz Siska⁶⁵ i Solina.⁶⁶

Veoma rijetkoj vrsti pripada nalaz, vjerojatno, plombe s utisnutim prikazom pčele na kvadratnoj osnovi (**kat. br. 29**). Po obliku korpusa sličan je samo primjerku s lokaliteta Novae u Bugarskoj.⁶⁷

Većina ovih plombi iz Sotina, iako uglavnom bez izravnih analogija, mogu se dovesti u vezu s mnogobrojnim gradovima. To su primjerci s prikazima različitih alegorijskih slika iz antičke religije i mitologije. Gradski i privatni pečati s velikim spektrom različitih motiva i natpisa dosta su česta pojava u provincijama. Međutim, u Sotinu sam pronašao i nekolicinu plombi s izrazito starokršćanskom te, osobito rijetkom, židovskom tematikom. Na žalost, jedan loše očuvani nalaz s velikim Isusovim monogramom propao je prilikom čišćenja, ali je sačuvan njegov crtež (**kat. br. 15**). Primjerci istoga sadržaja poznati su iz Mađarske⁶⁸ i Austrije.⁶⁹ Na drugoj plombi iz Sotina nalazi se biblijska scena Danijela u lavljoj jami. Prikazan je frontalno, u kontrapostu, okrenut glavom ulijevo i s uzdignutim rukama, odnosno u stavu oranta. Zaogrnut je plaštem. U njegovu podnožju simetrično su raspoređena dva lava koji su, oslanjajući se na prednje noge, tijelom i glavom okrenuti prema Danijelu (**kat. br. 16**). Ta starozavjetna tema, koja simbolizira spasenje, poznata je i s plombe iz rumunjskoga nalazišta Izvoarele.⁷⁰ U Hrvatskoj se ona nalazi na starokršćanskome relikvijaru iz Novalje.⁷¹ S više prikaza Danijela među lavovima ukrašena je limena oplata kovčežića iz Intercise (Dunaújváros).⁷² Sotinski primjerak zanimljiv je i zato što nema rupu za vezicu na uobičajenom mjestu. Ona je načinjena vertikalno, i to uz desni rub plombe, što je vrlo rijetka pojava. Pronašao sam ju, kao i onu s Isusovim monogramom, uz župnu crkvu Marije Pomoćnice.

Nedavno je primijećeno da ta sakralna građevina datira sigurno iz srednjovjekovnoga razdoblja. Ima li možda i stariju fazu gradnje, moglo bi se potvrditi samo arheološkim iskopavanjima. Na žalost, pri nedavnoj obnovi to nije učinjeno. Veoma je zanimljivo i to da se današnja župna crkva ne nalazi u strogom središtu Sotina, odnosno uz glavnu

⁶⁵ R. KOŠČEVIĆ, Olovne pločice posebne namjene, str. 96, T. I, 1.

⁶⁶ E. VIŠIĆ-LJUBIĆ, *Varia*, str. 286, Kat. br. 10.

⁶⁷ Leszek MROZEWICZ, Les Plombs de Novae, *Archeologia* XXXII, 1981., str. 81, Sl. 14.

⁶⁸ E. TÓTH, Bleibullen im Ungarischen Nationalmuseum, *Instrumenta inscripta latina*, Pecs, 1991., 155, Kat. br. 263; H. WINTER, Fünf römische Bleibullen aus Brigetio, *MÖNG*, 36, Wien, 1996., str. 102–105.

⁶⁹ G. DEMBSKI, Römische Bleisiegel aus Österreich, *Römisches Österreich*, 3, 1975., str. 57, Tafeln 8, 12.

⁷⁰ V. CULICĂ, Plumburi comerciale din cetatea romano-bizantină de la Izvoarele (Dobrogea), *Pontica*, VIII, 1975., str. 242, T. IV, 41; V. CULICĂ, Plumburi comerciale din cetatea romano-bizantină de la Izvoarele, *Pontica*, IX, 1976., T. IV, 41.

⁷¹ Anđelko BADURINA, Ranokršćanski relikvijar iz Novalje, *Materijali*, XII, Zadar, 1976., str. 287, T. VII.

⁷² Johan GARBSCH – Bernhard OVERBECK, *Spätantike zwischen Heidentum und Christentum*, München, 1989., str. 88.

komunikaciju, kao što je to uobičajeno u drugim mjestima. Ona je malo dislocirana, i to prema Dunavu, baš na području gdje je bio najznačajniji dio rimskoga Kornakuma, odnosno vjerojatno augzilijarni kastrum. Čini mi se da bi ta markantna i neobično velika sakralna građevina mogla imati znatno starije korijene. Sigurno nije slučajno nastala uz rubni dio lesne zaravni. Ona zapravo još uvijek čuva uspomenu na već odavno napuštenu glavnu poziciju antičkoga naselja. Na njezinu području ili u neposrednoj blizini u rimsko je vrijeme svakako bilo kultno mjesto, o čemu svjedoči žrtvenik posvećen Jupiteru.⁷³ To bi možda ipak upućivalo na svojevrsni *locus sancti*.

Starokršćansko je razdoblje na području kontinentalne Hrvatske jedno od najslabije istraženih arheoloških horizonata. Srećom, preko povijesnih izvora poznate su četiri starokršćanske zajednice: u Sisciji i Joviji na području Panonije Savije te u Mursi i Cibalama na području Panonije Sekunde. Sve su one pripadale nadbiskupiji u Sirmiju, koja je utemeljena u 4. st.⁷⁴ Teoretski promatrajući, plombe su mogle dospjeti iz bilo kojega od navedenih središta, ali ipak mislim da u obzir dolaze ona koja su najbliža. Ti mali olovni predmeti iz Sotina s Isusovim monogramom, odnosno s prikazom Danijela u lavljoj jami, vjerojatno datiraju iz razdoblja nakon Milanskoga edikta, ali ne kasnije od 392. kad život u Kornakumu ubrzano zamire. U svakom slučaju, njihova pojava vrijedna je pozornosti jer su to zasad najstariji tragovi ranoga kršćanstva koji se možda odnose i na manju vjersku općinu u Kornakumu, čije je središte okupljanja moglo biti baš na mjestu današnje župne crkve.

Na dvije izvrsno očuvane olovne plombe nalazi se potpuno isti likovni i tekstualni sadržaj. U središnjem dijelu prednje strane dominira prikaz svijećnjaka sa sedam krakova koji su neznatno asimetrični. Reljefni je korpus minore izveden u obliku točkastih nabora, a u podnožju završava u obliku tronošca. Lijevo je prikazana grančica, a na desnoj strani nalazi se zaobljeni predmet, možda neka posuda. Cijela je kompozicija obrubljena kružnim točkastim nizom. Na stražnjoj strani nalazi se natpis nepoznatog sadržaja, ispod kojega je vodoravna grančica. Cijeli je sadržaj također obrubljen kružnim točkastim nizom (**kat. br. 17, 18**).

Prikaz svijećnjaka sa sedam krakova plombe iz Sotina nedvojbeno povezuje sa židovskom monoteističkom religijom. Naime, svijećnjak s najčešće sedam krakova toliko je izražajna osobina židovstva, koliko i križ kršćanstva. Gotovo identični prikaz minore nalazi se na staklenome amuletu iz Salone.⁷⁵ Različiti su jedino prateći predmeti s lijeve i desne strane središnjeg prikaza. Osim u glavnom gradu Dalmacije, gdje je postojala judejska vjerska općina,⁷⁶ jedan Židov potvrđen je u Seniji

⁷³ Ferdo GERSTNER, *Povijesne bilješke Sotina*, Zagreb, 1996., str. 4; Arhiv Arheološkoga muzeja u Zagrebu, fascikl omot "Sotin".

⁷⁴ Mirja JARAK, *Povijest starokršćanskih zajednica na tlu kontinentalne Hrvatske*, u: *Od nepobjedivog sunca do sunca pravde*, Zagreb, 1994., str. 18, 19.

⁷⁵ Nenad CAMBI, *Neki kasnoantički predmeti od stakla s figuralnim prikazima u Arheološkom muzeju u Splitu*, *Arheološki vestnik*, XXV/1974, Ljubljana, 1976., str. 147, T. I, 6.

⁷⁶ Branimir GABRIČEVIĆ, *Studije i članci o religijama i kultovima antičkog svijeta*, Split, 1987., str. 234–242.

(Senj).⁷⁷ Međutim, za sotinske plombe s prikazom menore djelomično je važan jedan nalaz iz Murse, gdje se s jednoga fragmentiranog natpisa iz razdoblja Septimija Severa nepotpuni dio teksta [...] *seucham* restituira u *proseucham*, riječ koja se dovodi u vezu sa židovskom vjerskom zajednicom, ali i sakralnom građevinom.⁷⁸ S istog nalazišta potječe i zavjetni žrtvenik s natpisom *Deo aeterno*, u kojemu se prepoznaje metaforično obraćanje Jahvi.⁷⁹ Sve to možda ukazuje na to da je u gradu na Dravi postojala judejska dijaspora. Međutim, sigurnu potvrdu o postojanju židovske bogomolje u Panoniji donosi natpis iz Intercise, i to za vladavine Aleksandra Severa, na kojemu se spominje *Cosmius*, koji je bio *pr(aepositus) sta(tionis) spondilla synag(ogae) lud(a)eor(um)*.⁸⁰ G. Radan ističe da je na području Podunavlja istočnjačko stanovništvo pripadalo najbogatijem sloju provincije, među kojima su i Židovi kao poslovni ljudi imali značajnoga udjela.⁸¹

Obje plombe s prikazom menore potječu s rubnoga dijela praporne zaravni, odmah poviše dunavske obale Vručak. Na istome mjestu najveća je koncentracija numizmatičkih nalaza na području Sotina. U krugu od 20-ak metara pronašao sam u posljednjih nekoliko godina nešto više od 550 pojedinačnih, uglavnom bakrenih novčića. Pripadaju razdoblju od 1. st. pr. Kr. pa do 376. No, golema većina datira iz posljednjih godina Konstantina Velikoga i početka vladavine njegovih sinova. Možda i plombe datiraju iz istoga vremena. S obzirom na to da su ovi sitni olovni predmeti s prikazom menore zasad jedinstvena pojava na znatno širem prostoru, moguće je da pripadaju baš Kornakumu. Tome ide u prilog i činjenica da su obje izrađene od istog para kalupa. Prema tome one su istovremene.

Rimske olovne plombe slučajno su pronađene prigodom različitih zemljanih radova, i to približno ravnomjerno u svim dijelovima antičkoga lokaliteta, koji uglavnom obuhvaća središnji dio današnjega naselja. Iako sitna i često u lošem stanju očuvanosti, ta mnogobrojna i sadržajno veoma raznovrsna kulturno-povijesna građa pruža niz dragocjenih podataka, važnih za cjelovitije poznavanje rimskoga Kornakuma, to više što na njegovu području još nisu započela sustavna arheološka iskopavanja. Zahvaljujući natpisima i prikazima s pojedinih plombi, već se sada mogu sagledati neki važni problemi vezani za vojsku, ali i nazočnost određenih narodnosno-religijskih zajednica, još uvijek slabo poznatih na širem području Panonije.

⁷⁷ Marin ZANINOVIĆ, Stanovništvo velebitskog područja u antici, *Senjski zbornik*, 10-11, Senj, 1984., str. 35, 36; Miroslav GLAVIČIĆ, Natpisi antičke Senije, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, 33 (1993./94.), Zadar, 1994., str. 75, 76.

⁷⁸ D. PINTEROVIĆ, *Mursa i njeno područje u antičko doba*, Osijek, 1978., str. 63–65.

⁷⁹ Branka MIGOTTI, Arheološka građa iz ranokršćanskog razdoblja u kontinentalnoj Hrvatskoj, u: *Od nepobjedivog sunca do sunca pravde*, Zagreb, 1994., str. 43, kat. br. 13.

⁸⁰ George RADAN, Comments on the History of Jews in Pannonia, *ActaAHung*, 25, Budapest, 1973., str. 267, 268.

⁸¹ G. RADAN, Comments on the History of Jews in Pannonia, *ActaAHung*, 25, Budapest, 1973., str. 276, 277.

- 1 Plomba. Sotin, rubni dio praporne zaravni iznad dunavske obale Vručak. Olovo. Veličina: 2,7 x 2,5 x 0,7 cm.
U ovalnom polju je tekst u dva reda: COH(ors) I[I]/AVR(elia) D(acorum). Slovo A je bez vodoravne haste. Na poledini su tri plastične vodoravne crte.

- 2 Plomba. Sotin, Ulica Vladimira Nazora. Olovo. Sačuvana desna polovica plombe. Veličina: 1,7 x 1,2 x 0,5 cm.
U ovalnome polju je tekst u dva reda: [CO]H(ors) II A/[V]R(elia) D(acorum). Od slova H nije vidljiva prva hasta, a slovo A je bez vodoravne haste. Od slova R nije sačuvana okomita hasta.

- 3 Plomba. Sotin. Olovo. Veličina: 1,5 x 1,4 x 0,9 cm.
Portreti četvorice vladara okrenutih licima jedan prema drugome, prikazani su u paru, i to u dva reda.

- 4 Plomba. Sotin, nedaleko od župne crkve. Olovo. Veličina: 1,6 x 1,4 x 0,9 cm.
Portreti četvorice vladara okrenuti licima jedan prema drugome prikazani su u paru, i to dva reda.

- 5 Plomba. Sotin, rubni dio praporne zaravni iznad dunavske obale Vrućak. Olovo. Veličina: 1,9 x 1,4 x 0,7 cm.

U ovalnom polju je bista cara s bisernim dijademom na glavi, udesno. S lijeva na desno je tekst: [D N CONS]TAN-TIV[S P F AV]G.

- 6 Plomba. Sotin, Vrućak, obala Dunava ispod vinograda Antuna Ilkića. Veličina: 2 x 0,3 cm.

U kružnom polju je bista cara s dijademom na glavi, udesno. [D N] CO[NSTAN-TIVS P F AV]G.

Plombu sam darovao Gradskom muzeju u Vukovaru.

- 7 Plomba. Sotin, Vrućak. Olovo. Veličina: 1,4 x 1,2 x 0,3 cm.

Bista cara u plitkom reljefu. Okrenut je udesno i na glavi ima vjerojatno dijadem.

- 8 Plomba. Sotin, Vrućak, ispod vinograda Antuna Ilkića. Olovo. Veličina: 1,3 x 1,2 x 0,5 cm.

U dubokom reljefu prikazana je careva bista u poluprofilu s nagibom udesno i u draperiji. Na glavi vjerojatno dijadem. Gornji dio nije vidljiv.

- 9 Plomba. Sotin, nedaleko od župne crkve. Olovo. Veličina: 1,5 x 1,1 x 0,4 cm.

U ovalnome polju je prikaz bista dvaju vladara u draperiji, okrenutih licima jedan prema drugome. Lijevi je s dijademom na glavi, a desni gologlav. Iznad [D]D NN.

- 10 Plomba. Sotin, Ulica Vladimira Nazora. Olovo. Veličina: 1,4 x 1,2 x 0,5 cm.

U ovalnome polju je prikaz bista dvaju vladara u draperiji, okrenutih licima jedan prema drugome. Lijevi je s dijademom na glavi, a desni gologlav. Iznad DD NN.

- 11 Plomba. Sotin, središnji dio. Olovo. Veličina: 1,8 x 1,5 x 0,6 cm.

U ovalnome polju prikaz bista dvaju vladara u draperiji, okrenutih licima jedan prema drugome. Lijevi je s dijademom na glavi, a desni gologlav. Iznad DD NN.

- 12 Plomba. Sotin, Vručak. Olovo. Veličina: 1,5 x 1,2 x 0,6 cm.

Prikaz trojice vladara. Središnji je veći i prikazan je s lica. Prema njemu su okrenuti bočni. Svi su u draperiji i na glavi imaju biserne dijademe. Poviše njih je natpis: D[DD NNN].

- 13 Plomba. Sotin, zemljište iznad Vručka. Olovo. Veličina: 2 x 1,7 x 0,7 cm.

U ovalnome polju prikazana su četiri postrojena vojnika. Svaki od njih oslonjen je desnom rukom na štit i lijevom drži uspravno koplje.

- 14 Plomba. Sotin, Vručak, ispod vinograda Antuna Ilkića. Olovo. Veličina: 2 cm.

U desnome dijelu polja dominira vojnik iza kojega je arhitektura koju tvore dvije uske i visoke kule. Ispod krovova na dvije vode one su međusobno spojene zidom čiji je gornji dio označen s dvije vodoravne crte. Vojnik je u pokretu i s kopljem u ruci. Približno u središtu polja je oveći Isusov monogram, ispod kojega je prednji dio broda na uzburkanoj vodi. Iznad je još jedan vojnik koji je, čini se, oborio neprijatelja.

Plombu sam darovao vukovarskom Gradskom muzeju.

- 15 Plomba (crtež). Sotin, uz župnu crkvu. Veličina: 1,5 x 1,2 x 0,3 cm.

U središtu polja je prikaz kristograma obrubljenog kružnim točkastim nizom.

- 16 Plomba. Sotin, nedaleko od župne crkve. Olovo. Veličina: 1,9 x 1,7 x 0,9 cm.

U središtu je prikaz Danijela u lavljoj jami. Stoji frontalno, u kontrapostu, okrenut glavom ulijevo i s uzdignutim rukama, odnosno u stavu oranta. Zaogrnut je plaštem. U njegovome podnožju simetrično su raspoređena dva lava koji su, oslanjajući se na prednje noge, tijelom i glavom okrenuti prema Danijelu.

Uz desni rub je rupa.

- 17 Plomba. Sotin, rubni dio praporne zaravni iznad dunavske obale Vrućak. Olovo. Veličina: 1,6 x 1,4 x 0,3 cm.

U središnjem dijelu prednje strane dominira prikaz svijećnjaka sa sedam krakova koji su neznatno asimetrični. Reljefni je korpus menore izveden u obliku točkastih nabora. Lijevo je prikazana grančica, a na desnoj strani nalazi se zaobljeni predmet, možda neka posuda. Cijela je kompozicija obrubljena kružnim točkastim nizom. Na stražnjoj strani nalazi se neki natpis. Ispod njega je vodoravna grančica.

- 18 Plomba. Sotin, rubni dio praporne zaravni iznad dunavske obale Vrućak. Olovo. Veličina: 1,6 x 1,4 x 0,3 cm.

U središnjem je dijelu prednje strane menora. Reljefni je korpus sedmokrakog svijećnjaka izveden u obliku točkastih nabora, a u podnožju završava u obliku tronošca. Lijevo je prikazana grančica, a na desnoj strani nalazi se zaobljeni predmet, možda neka posuda. Cijela je kompozicija omeđena kružnim točkastim nizom. Na stražnjoj strani nalazi se neki natpis. Ispod njega je vodoravna grančica.

- 19 Plomba. Sotin. Olovo. Veličina: 1,7 x 1,1 x 0,2 cm.

Na prednjoj strani je prikaz Jupitera s munjom, okrenutog ulijevo. Na stražnjoj strani je vjerojatno Apolon sa strijelom, okrenut udesno.

- 20 Plomba. Sotin, Vručak, ispod vinograda Antuna Ilkića. Olovo. Veličina: 1,5 x 1,4 x 0,5 cm.

Ljudski prikaz u bogatoj draperiji, sjedi u poluprofilu okrenut udesno. U rukama drži neki kvadratni predmet. Vidljiva su slova E-N.

- 21 Plomba. Sotin. Olovo. Veličina: 1,5 x 1,5 x 0,8 cm.

U ovalnome polju je ljudski prikaz koji sjedi okrenut ulijevo. Čini se da u ruci ima žezlo. Vjerojatno je riječ o nekom muškom božanstvu.

- 22 Plomba. Sotin. Olovo. Veličina: 1,6 x 1,5 x 0,6 cm.

U donjem desnom dijelu je prikaz četveronožne životinje, okrenute glavom ulijevo, možda lav. Uz desni rub je prikaz polukružne grančice. Prikaz u gornjem lijevom dijelu polja nije jasan.

- 23 Plomba. Sotin. Olovo. Veličina: 1,8 x 1,3 x 0,4 cm.

Dvije muške biste u draperiji. Okrenute su licima jedna prema drugom.

- 24 Plomba. Sotin. Olovo. Veličina: 2,5 x 1,5 x 0,9 cm.

U ovalnom polju su dvije biste okrenute licima jedna prema drugoj.

- 25 Plomba. Sotin, rub lesne zaravni poviše Vručka. Olovo. Veličina: 1,4 x 1,3 x 0,5 cm.

Muška bista okrenuta udesno i obrubljena plastičnom kružnicom. S lijeve strane unutar polja su grčka slova YΠI. Na naličju je ptica, tijelom okrenuta ulijevo, a glavom prema nazad i s vijencem u kljunu.

- 26 Plomba. Sotin. Olovo. Veličina: 2,4 x 1,7 x 0,8 cm.

U kružnome polju je prikaz mužnje kože okrenute udesno.

- 27 Plomba. Sotin, rubni dio praporne zaravni iznad dunavske obale Vrućak. Olovo. Veličina: 1,4 x 1,3 x 0,4 cm.

Na licu i naličju je grčki tekst u tri reda.

- 28 Plomba Sotin, Jaroš. Olovo. Veličina:
1,6 x 1,1 x 0,5 cm.
U središtu je monogram, gore IO,
dolje IA.

- 29 Plomba kvadratne osnove. Sotin,
Ulica Vladimira Nazora. Olovo. Veličina:
1,6 x 1,5 x 0,3 cm.
U središtu je utisnut motiv pčele.

- 30 Plomba. Sotin, središnji dio. Olovo.
Veličina: 1,5 cm.
U polju su tri biste, od kojih je
središnja veća.

- 31 Plomba. Sotin. Olovo. Veličina: 1,6
cm.
U kružnom polju je prikazan nagi
muški lik, koji pridržava neki predmet.
Plombu sam darovao vukovarskom
Gradskom muzeju.

Mato ILKIĆ: ANTIQUE LEADAN SEALS FROM SOTIN (*CORNACUM*)

Summary

Antique leaden seals from Sotin offer precious data about Cornacum, an antique locality situated some 10 kilometers southeast of Vukovar. In certain cases they are now the only archeological traces especially as far as some aspects of religious life is concerned. A large number of seals which have an official character relate directly or indirectly to the army. Those with the inscription COH II AVR D (Cat. no. 1, 2) belong to this group. Their greatest significance consists in the fact that they make a contribution to military history. Owing to these seals but also to numerous identical seals on tiles and tegulas it can be presupposed with a great deal of certainty that coh(ors) (secunda) Aur(elia) D(acorum) was stationed in Cornacum perhaps already after its formation during the reign of the emperor Marcus Aurelius or 222 as the latest date. Two seals show tetrarchs (Cat. no. 3, 4). Most of these with different images derive from the period of Constantius II (Cat. no. 5, 6, 9–11). On the most recent one are the busts of three emperors (Cat. no. 12). It probably displays one of the ruling parties after Valentinian I. The samples with the images of four soldiers standing at attention surely belong to the official seals (Cat. no. 13). Especially interesting is a seal with the image of the army, of Chrystogram, architecture and of a ship (Cat. no. 14). Going by its content it can be connected to the battle in 351. when Constantius II defeated the usurper Magnentia near the city of Mursa. Official seals bearing the portraits of the emperor but also showing military themes probably belonged to the state treasury. They guaranteed that prescribed amount of money was in bags. The abundance of such seals as well as the large number of coins from the same period can be brought into connection only with the sealed soldier's pay which in Late Antique Cornacum was received by the members of the elite army units *Cuneus equitum scutariorum* and *Equites Dalmatae*.

In the context of this sort of archeological material it is much more difficult to determine the origins of the city and private seals or the period when they were used (Cat. no. 19–31). There are not enough established points of reference which would with certainty solve this problematic. Probably the majority of such seals on which are shown different gods, such as the ones with Jupiter and Apollo (Cat. no. 19) belonged to some of the cities. In addition, it is even more difficult to determine the origins of those with animal figures (Cat. no. 22, 26). The samples with Latin and Greek inscriptions (Cat. no. 27, 28) could possibly relate to the personal names of their owners. Those with Christian and Jewish themes also belong to private seals. The sample with the image of Daniel in the lion's den (Cat. no. 16) is interesting because it belongs to the period of Early Christianity which has been insufficiently studied in the area of continental Croatia. Because of the place where it was found, alongside the parish church of Mary the Helper in Sotin, the seal is significant when attempting to designate the possibly more accurate location of the early Christian community in Cornacum.

The image of the candle with seven stems on two of the seals (Cat. no. 17, 18) undoubtedly connects them with the Jewish religion. These two also belong to the findings of interest because as of now they are unique phenomena. Considering that they were made according to an identical pair of models they certainly belong to the same or adjacent periods.

Roman lead seals have been found, proportionately speaking, in all the parts of the Antique locality which is mainly located in the central part of today's Sotin. Although of tiny dimensions and frequently in a dilapidated state, these numerous and content-wise very various cultural-historical findings are important for a fuller understanding of Antique Cornacum especially if we take into consideration the fact that systematic archeological excavations have not yet gotten under way on this multi-layered archeological locality in the Croatian sub-Danube region.

Key words: Antique seals, Cornacum (Sotin), Antique archeology.